1142
L. K. 6

548. 3.4

ԱՐՇԱԼՈՒՅՍ

ՏԵՏՐԱԿ ԿԻՍԱԾԱՒ ՄԵՐՁԱՑ

ՏԵՕՐԵՆԷ ԵՒ ՅՕՐԵՆԷ

ԾՈՎՍ. ԳՐՈՒ. ՏՐ. ԿԱՐԱԳԵՏԵԱՆ

ՏԷՐՈՑԵՂԵՑ

ՀՐԱՏԱՐ Գ.

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՏԷՐՈՑԵՂԵՑ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

Ի ՔԷՊԷՄԱՒ ԽԱՉԻՆ

1858

ՏԱՐԻ

1858

ՆՈՐ ՏԱՐԻՆ

ԸՍՏ ՍԵՂԱՆՈՍԻ

ՉԳԻ կան՝ որ երկու կերպ տարեգլուխ ունին. մեկը կրօնականի եւ միւսը քաղաքականի գործ կածեն: Հրեաներուն կրօնական ամիսն է՝ Նիսան, որ երբեմն մարտի եւ երբեմն ապրիլի մէջ կիյնայ. եւ քաղաքականին է Թիշրի, որ կիյնայ օգոստոսի կամ սեպտեմբերի մէջ: Հայոց եկեղեցական տարուընկիզբն է զատիկը. վասն զի սուրբ գրոց ընթերցումնքը այն ատենէն կըսկըսի գործք առաքելոցէն. եւ մինչեւ բուն բարեկենդան՝ սրբոյն Պօղոսի առաքելոյ առ փիլիմոն թղթովը կը վերջանայ: Հակաքաղաքականին է յունվարի մեկը. եւ հռոմայեցւոց ամիս-

ները գործածելու սկսելէն առաջ նաւասարդն էր. որ տարւոյն ամէն ամիսներուն կպատահէր ժամանակ մը. որովհետեւ նահանջ չկար. ամէն ամիս երեսուն նական օր էր. եւ մէկ ամիս մը կար ա–եղեաց անուանով հինգ օր. որով տարին 365 օր կըլլար. Նոքը Մովսէս կաթուղիկոսին օրը այս կերպ հաշուին շփոթութիւնը տեսնելով տումարի նոր կարգադրութիւն մը եղաւ, 551 թուին. որով չորս տարին անգամ մը ա–եղեաց ամիսը վեց օր հաշուել ըսկըսան. եւ աստով հիմակուան պէս չորս տարին անգամ մը նահանջ ընելու սովորութիւնը մտաւ. եւ տարիները միակերպութիւն մը ունեցան. անոր համար հայոց հաստատուն թուականը այն ժամանակէն պըրուեցաւ: Ուստի Քրիստոսի թուականէն 551 հանելով՝ հայոց թուական կը գտնուի: Եւրոպացի մատենագիրներէն ոմանք ասոր միտ չդնելով կարծեցին եւ գրեցին ալ թէ՝ հայերը յունաց հետ ատելութիւն ունենալով չեն գործածեր Քրիստոսի թուականը, որովհետեւ յունաց գործածածը այն է: Նայց հայոց թուականը դրուած ատենը յոյները Քրիստոսի թուական գործ չէին ածեր. ընդհակառակն մը գործ կածէին, որ մինչեւ տասն եւ հինգ տարին երթալով նորէն մէկէն կըսկըսէր, ինչպէս որ հին յոյները ոլիմպիադ թուական մը ունէին որ չորս տարին անցնելէն ետքը նորէն մէկէն կըսկըսէր, սակայն երբեմն՝ որ հին ատենը քանի՛ երորդ ոլիմպիադին քանի՛ երորդ տարին ըլլալն ալ կը նշանակուէր. որով ժամանակ հաշուելը դիւրին կըլլար. ֆակ ընդհակառակը քանի՛ երորդ ըլլալը նշանակուելու

սովորութիւն չկար. որով ժամանակագրական հաշուի ալ պէտքին պէս չէր ծառայեր: Այսու մեանայնիւ հայ մատենագիրներուն մէջ ալ ընդհնկտիոնի յիշատակութիւն գտնելը դժուար չէ: Վրիստոսի Թուականին գործածութիւնը պինտ առաջ հռոմ եւ իտալիա սկսաւ հայոց Թուականէն քանի մի տարի առաջ. անոնցմէ անցաւ յունաց. բայց բաւական ուշ. որովհետեւ իններորդ դարուն յոյն ժամանակագիրներն ալ տակաւին ըստ մեծի մասին ընդիկտիոն գործ կածէին: Յունաց եկեղեցական տարին կամ ընդիկտիոնին առաջին օրը կը լլար սեպտ. մեկը. իսկ քաղաքականը յունվարէն է:

Տարին տասն եւ երկու ամիս բաժնելը՝ որքան որ արեգակնային տարիի յարմարցուցած է նէ՝ սկիզբը լուսինին ամիսը անգամ մը կերպարանքը փոխելէն է, որ ծնունդ լոսանի կըսուի. եւ տարին երբեմն տասն եւ երկու եւ երբեմն տասն եւ երեք անգամ կը պատահի: Հրեաներուն տարին մինչ ե հիմա սասնկ է. բայց որովհետեւ նիսան ամիսին ո՛չ մարտէն առաջ եւ ո՛չ ապրիլէն ետքը պիտի գայ, քանի մի տարին անգամ մը տասն եւ երեքերորդ ամիս մըն ալ կաւելցընեն վերատու տունով. եւ ասով արեգակնային տարին ու լուսնի ընթանին հաշիւը իրարու հետ կը միաբանեն: Իսկ արաբացիները այսպես նկատելիք բան մը չունենալուչին տարեպատ լուսնական ամիս կը բանեցընեն. ո՛ր ամիսը տարւոյն ո՛ր եղանակին գալիքը ամենևին հոգևրնին չէ:

Լուսնական ամիս գործածողներուն մեծապես միտ դնելիք բաներնին է լուսնի ծնունդը գտնել: Ինչ

ամէն ազգ՝ նորածին լուսինը տեսած ատեններին կատարելու մէկ մէկ կրօնական արարողութիւններ ունէին. որոնց վրայ տեղեկութիւն տալը կարծեմ մեր ընթերցողներուն անհաճոյ բան մը չըլլար:

Հրեաները ամսագլուխը փող չալելով կը ծանուցանէին հասարակութեան. եւ ամէնուն ծանօթ է սաղմոսին խօսքը. "փող հարէք ի լուսնի ամսոյ" (սաղմ. յ. 4): Եւ որովհետեւ մարգարէին բերնովը այն օրերուն համար Աստուծմէ ապստղըրուած յատուկ զոհերը կը կատարէին. (Թիւք. իը. 11-12): Այս հասարակայ զոհերէն զատ մանաւանդ մարդիկ ալ ամէն մէկը իր տունը զոհ կընէին (անդ. ժ. 10). եւ հացկերոյթներ ալ կըլլային. լուսնի ծնունդը հաշուով չէին գտներ. այլ նոր ծնած լուսինը տեսնելու էին. եւ ասոր համար յատուկ երկու մարդ կը կայնեցընէին բարձր տեղ մը. որոնք նոր լուսինը տեսնելնուն պէս փողն ձայնով հասարակութեան կը ծանուցանէին. եւ երբ փողոյ գործածութիւնը խափանեցաւ նէ՝ Սանհետրինին կամ ազգային դատաստանական ժողովքին իմաց կուտային: Հիմայ հրեաները օրացոյց կը տպեն տարուէ տարի. եւ հոն ամիսներուն գլուխը աստղաբաշխական հաշուով գըտնուած դրուած է: Նէ ամիսներուն առաջին օրը մասնաւոր աղօթք մը ունին Ռոսհաֆ անունով. որ թէ սինակոկային մէջ եւ թէ առանձին տուներին ամէն հրեայ պարտաւոր է ըրուցնելու:

Ըլլի եպիստացիներուն մէջ ալ ամսագլուխները հանդէս կընէին, բայց ամէն տեղ միակերպ չէ: Օրացոյց գործածողները գիտեն որ ամէն ամիս մէկ մէկ

կենդանակերպ կայ. ձուկն. խոյ. ցուլ. եւայլն։ Ամէն ամսագլխուն՝ այն ամսուն կենդանակերպը ոթ կենդանիին անունովն է՝ անիկայ Հանդէսով կը պըտըցընէին. ինչպէս որ Թօթ ամսուն ամսամտին համար գրուած գտնուիլ է Աէտինէդ Ապու քաղաքը հին ժամանակէ մնացած պալատի մը պատին վըրայ։ Այն ամսոյն երեւցածն էր Աօթիս ըսուած համաստեղութիւնը, որ մենք շընիկ կըսեմք։ Ամօնռա կուռքը երկինէ չաստուած բռնելով անոր պատկերը եւ մեհեանին մէջ գտնուած բոլոր կուռքերուն պատկերները դուրս կը հանէին քաղաքը կը պըտըյցընէին. եւ այս յիշատակարանը գրուած ատենը եգիպտացւոց թագաւորն էր Հռամսէս։ Այնէ քաղաքն ալ քնուֆիս կուռքին զոհեր կընէին. որ նոյն քաղաքին պաշտպանը սեպուած էր։ Այս արարողութիւնները խօյաք ամսոյն սկիզբը ըլլալը գրուած է յիշեալ քաղաքին արձանագրութիւններուն մէջ։ Ընծայիսի յատուկ զոհն էր հաց, գինի, եւ ուրիշ խըմելիքներ. կարկանդակ եւ անուշահոտ իւղեր. կուռքին կնոջն ալ այս նուէրներս կըըլային. քնուֆիսին առանձին կաթ կը նուիրէին։ Ամէնմէ եւ նէմթ եւ ոսիրիս կուռքերուն մէկ մէկ սագ. խէմ եւ Թօթ կուռքերուն երկուքին մէկէն սագ մը. Փրէ եւ աֆրոու եւ Թօրէ կուռքերուն երեքին սագ մը. նմանապէս մեհեանը գտնուած ուրիշ կուռքերուն ալ իրենց աստիճանին եւ պատուոյն համեմատ սագ կը զոհէին։ Ու ասկէց զատ՝ քնուֆիսին սերմ եւ ծաղիկ եւ գոքենի հասկ ալ կը նուիրէին։

Փիւնիկեցիները ամուսնութիւններուն լուսնի չաստ-

աւածուհի՝ սեպած առաքեալ կուռքերնուն յատուկ պատիւ կընէին տուներնուն տանիներուն վրայ եւ դռներուն առջեւ եւ բակերը եւ չորս ճամբու բերան տեղեր սեղաններ կը շինէին։ Կրակ ալ կը վառէին, եւ իրենք ալ՝ տղայքին վրայէն կը ցատկէին մաքրուելու համար. որ զբօսանք մըն ալ երիտասարդ հետ կը մրցէին ասով, թէ ո՛վ աւելի շատ կը ցատկէ։

Յունաց համար Պլուտարքոս կըսէ թէ լուսինները առաջին օրերը սրբազան կը սեպէին, որովհետեւ ամէն կուռքերուն; բայց գլխաւորապէս Ապողոնի և Արեմայի նուիրած էր։ Նկատէս կուռքին ալ հանդիսաւոր զոհ կընէին։ Աթենացիները այն օրը Աթէնք քաղաքին բերդին մէջ կընէին զոհերնին. եւ հասարակութեան գործքը այն ամսոյն մէջ յաջող երթալու համար առանձին աղօթք ունէին. սրբազան օձ մըն ալ ունէին. եւ այն օրը անոր մեղրով շաղած կարկանդակ կուտային։ Տղայք իրենց հօրը համար աղօթք կընէին. եւ չորս ճամբու բերանները՝ վրան հացով լեցուն սեղաններ կը դնէին, եւ այն հացը աղքատները կը տանէին. բայց իրենք կըսէին թէ Նկատես կերաւ. Ժողովրդեան ժողովուրդը չորս ճամբու բերաններ կը ժողովուէին, եւ բարձր եւ անճոռնի ձայնով պօռալով Նկատէսը կը կանչէին. եւ մեռելի վրայ լացածի պէս ողբեր կը զրուցէին Դեմետր եւ Պրոսէրպինէ կուռքերուն յիշատակին համար։

Հռոմայեցիները ամսու գլուխներուն Կալենտա կըսէին, որկէց եկած է մեր կալանդ բառն ալ, որ մեր

մէջը միայն Յունվար ամսու առաջին օրուանը յատուկ եղած է. իսկ Հռոմայեցիք մինչեւ հիմայ գործ կածեն. եւ ամսաթիւի տեղ ալ կը բանեցնեն դէպ'ի ետ հաշուելով: Օրինակի համար, Յունվարի մէկը կաղանդի մէկ ըսել է. Յունվարի կաղանդի երկուքն է դեկտ. 31 օրը: Յունվարի կաղանդին երեքն է դեկտ. 30. եւ այսպէս կարգաւ մինչեւ ամսոյն 15 օրը, որ իտուս կըսեն: Ամէն ամսու գլուխ իրենց հաստուածներուն գոհութեան զոհեր եւ աղօթքներ կընէին ասոնցմէ ընդունած կարծուած բարերարութիւններուն համար, եւ կիրկ մարդոց ալ այն օրերը լուացուիլը հարկ մըն էր: Այց ամենէն աւելի հանդիսաւոր էր Մարտ ամսոյն առաջին օրը. վասն զի հին Հռոմայեցիները տարիին Մարտէն կըսկըսէին. ուստի այս ամսոյս առաջին օրը տարիին ալ առաջին օրն էր: Ովրատիոս Հռոմայեցի բանաստեղծը կըսէ: "Թէ որ ամէն լուսնի նորելուն աղօթելով ձեռքերնիդ երկինք վերցընէք, եւ տան աստուածներուդ խունկ եւ պըտուղ եւ խոզ մը նուիրէք, ձեր տունը եւ այգիները եւ անասուններնիդ ամէն գէշութենէ ազատ կը մընան*:

---

* Տան աստուած ըսածը, որ Հռոմայեցիները Լարըն կըսեն, ամէն մէկ տան մէջ ալէկ ապրող եւ առաքինի վարքով մեռնող մարդոց հոգիներն են, ինչպէս կըսէ Ապուլէոս հին հեղինակը. եւ ասոնք ամէն մէկ իրենց տանը պաշտպան կը սեպուին: Ճողոքականները մեր քարեխօս լուսած սուրբերը ասոնց նմանցընելով մեզի կռապաշտ կըսեն նէ, ասոր մէջ ալ, ինչպէս ամէն ըսածներուն մէջ, տգիտութիւնին կը յուցընեն: Մէկ վկայութիւն մը չեն կրնար ցուցը-

Հռոմայեցիները հին հրեաներուն պէս լուսինին նոր ծնածը տեսնելնուն եռքը ամսու վրան կը տօնէին։ Երկրորդ քուրմը ասիկայ ստուգելէն եռքը զոհապետին կիմացնէր. եւ սահմանուած զոհը առանձին երկուքը կատարելէն եռքը ժողովուրդը կապիտոլիոնի մէհեանը կը հրաւիրէին. եւ այն ամսուն մեջի պատահելու տօները կիմացնէին։ Զոհապետին կիներն ալ իր կողմէն առանձին զոհ կընէր Հերա կամ Յունոն կուռքին մէկ էգ ոչխար մը կամ էգ խոզ մը։ Յունոնը ամսագլուխներուն չաստուածուհին էր։ Այս օրերը ծերակոյտին ժողվուելու յատուկ օրն էր. քաղաքը գլտնուողները ամէն ալ ներկայ ըլլալու էին. չէ նէ տուգանք պիտի տային։

Հինայիները ամէն լուսնին ծնած օրը եւ լրման օրը իրենց մեռած նախնիքներուն կը նուիրեն. եւ այն օրերը անոնց յիշատակին համար մեղրամոմ եւ ոսկեզօծ թղթեր կը վաւեն։

նել, թէ հեթանոսները աստղ Վիոսի կամ Ապոլոնի կամ տասն եւ երկու մեծ աստուածներուն մէկուն բարեխօս կը բռնէին։ Այլ անանկ կը կարծէին որ աստղ իրենցմէ ուզուած պաշտպանութիւնը ուրիշէ կարօտ չըլլալով իրենց զօրութեամբը կընեն։ Այլ ըսածնիս գտնեն ալ նէ՝ մեզի կաւպաշտ ըսելու համար սուրբերը ընտանի աստուածներուն նմանցընելով բան չըլլըմընար. Ճշմարիտ Աստուածն ալ Վիոսի կամ Ապոլոնի նմանցընելու են. որովհետեւ մենք սուրբերուն վրայ Աստուծմէ անկախ զօրութիւն մը չենք ճանչնար. անոր համար անոնք առ Աստուած բարեխօս կը բռնենմք։

Ա՛րտոնցիները՝ ամէն ամնու դլխու իրարու յայտնելութեան կերթան եւ ընծաները կուտան. ինչպէս որ մեր մէջ սովորութիւն է կաղանդի օրուան համար միմեանց։ Ուրտուանց կանուխ տըներնուն դուրս կիյնան իրենց մեծերուն տունը երթալէն ետքը ազգականներուն եւ բարեկամներուն տունը կը պըտըտին. եւ լուսնի բարի յաջողութեամբ նորոգուելուն վրայ իրարու աչք ի լոյս կըսեն։ Օրուան մնացած ժամանակը կամ մեհեանները կամ զուարճալի տեղերը կամ բարեկամներու հետ զուարճութեամբ կանցընեն։ Ի-րիկունն ալ տեսութեան եւ զարճութեան իրիկուն է։

Պէննկալա ընակող հնդիկները նոր ծնած լուսինը տեսածնուն պէս կըսկըսին պօռչըտալով եւ ցաթկըռտելով ուրախութեան նշաններ ցուցընել։ Ա՛վայի ընակիչներն ալ աստանկ են։

Ափրիկէի սեւերը լուսինը տեսածնուն պէս կողջունեն. եւ կը խնդրեն որ՝ ինքը քանի մեծնայ նէ՝ իրենց բազդն ալ աւելնայ։ Ասոնց լուսնէն ետքը պըզտիկնալուն չեն խաւնուիր։ Ուրիշները ծունկի վրայ կուգան եւ կը խնդրեն որ լուսնի պէս իրենց կեանքն ալ նորոգի։

ՆՆԱՒՈՒԹԻՒՆ

ՏԵՐՈՆ ՄԵՐՈՑ

ԻՄԱՒՈՒՄ Քրիստոսի աշխարհակեցոյց ծնունդը հրեշտակները հովիւներուն հետ տօնեցին. եւ տօնին հաղորդ ըլլալու համար հրաշալի աստղը մոգերուն երեւեցաւ: Ինչպէս տօնախմբութիւնը այսպէս սկզբնաւորութիւն մը ունենալէն ետքը՝ սուրբ եկեղեցին ալ առաքեալներուն ատենէն այս տօնս կատարելու սկսեց ըսելու թէ պէտք գրաւոր յիշատակ մը չունինք ալ նէ՛ չիմք տարակուսիր: Ինչ բանին յիշատակութիւնը՝ անոր սկզբնաւորութիւնը չը ցուցուցներ. այլ անոր վրայ տարաձայնութիւն կամ փոփոխութիւն մը կամ ուրիշ նշանաւոր բան մը կիմացընէ: Ուրիշ բան է թէ որ յայտնապէս ըսուի թէ Քրիստոսի ծննդեան տօնախմբութիւնը այս ինչ ժամանակէն ըսկըսեցաւ:

Թէպէտ հին է տօնախմբութիւնս, բայց ո՛ր օր կատարուելուն վրայ տարաձայնութիւնը հինուց ըսկըսած է: Հռոմայեցիները կատարէին ժամանակին դեկտեմբերի 25ին՝ ձմեռնային արեւադարձին օրը սեպելով, ինչպէս որ էր Յուլիոս կեսարին ժամանակը որ տօմարնին նորոգեց, մեծահանդէս տօն կը կատարէին: Հեթանոսները քրիստոնեայ ըլլալէն ետքն ալ իրենց հեթանոսական տօներուն եւ հանդէսներուն օրը կուզէին տօն մը ը-

նել. եւ կերեւի որ ասոնց զնջանելով խիստ հին ժամանակէն գնկտ. 25ին՝ արդարութեան արեւուն աշխարհքի վրայ իր գթութեամբը դառնալուն եւ ծնանելուն տօնը կատարել սահմանուեցաւ. որուն համար սրբոյն Յովհաննու կարապետին հայրը Զաքարիա քահանայն մարգարէանալով ըսաւ. "վասն ,, գթութեան ողորմութեան Աստուծոյ մերոյ, ո- ,, րով այց արասցէ մեզ արեգակն ի բարձանց, ,, երեւել որոց ի խաւարի եւ իստուերս մահու նստեին ,, : (ղուկ. ա. 78-79): Դեկտ. 25ին ծնունդի տօնակատարութիւնը հռոմայեցիներուն մէջ հնուց մնած ըլլալուն կը վկայէ սուրբն Գրոստիդոս (յղ. երկրորդ. գ. 5): Ուրիշ տեղեր ուրիշ ժամանակ կը տօնեն. եւ կղեմէս աղէքսանդրացին՝ որ երրորդ դարուն եկեղեցւոյ վարդապետներէն է, կըսէ (սդրոմատ. գր. ա), թէ ոմանք ապրիլի 19 ին կամ 20ին կը տօնեն ծնունդը, եւ ոմանք մայիսի 20ին. եւ ճիշդ ժամանակը յայտնի չէ՝ կըսէ:

Սուրբն Յովհան ոսկեբերան կը վկայէ իր Ընտիրք խօսած ճառերուն մէկուն մէջ, որ մինչեւ մօտ ժամանակները յունվար 6ին կը տօնէին ծնունդը. եւ շատ ըլլալով կըսէ՝ որ գնկտ. 25ին գարձուցին: Ու որովհետեւ սուրբն Երիգոր Լուսաւորիչ որ եկեղեցական կարգադրութիւնները յունաց եկեղեցիէն առած է. եւ սուրբ Յովհան ոսկեբերանէն ալ հարիւր տարի մը առաջ էր, ուստի ծնունդը յունվարի 6ին տօնելը յոյներէն առաւ. եւ ազգելնիս ալ նոյն սուրբ հօրը աւանդութիւնը անխախտ պահեց եւ կը պահէ: Սուրբ Եպիւան կիպրացին ալ՝ որ սուրբ

ռակերաներին ժամանակակից է, կը վկայէ որ Քրիստոսի ծնունդը յունվարի 6ին է (ընդէմ ազանդոց. ծա. 29):

Հին ծէսերը, մանաւանդ ասանկ ծօներու վրայ կրնան փոխուիլ. բայց նոյնը միաչին ալ հաւատքի դպչելու բան մը չունի. ուստի տարապարտ եւ անհիմն վէճ մըն էր Քրիստոսի ասմնեներորդ գարէն՝ի վեր յոյներուն մեր աղգը ստիպելը որ ծնունդը սըկրտութեան տօնէն զատելով դեկտ. 25ին ընեմք. եւ յունվարի 6ին միայն տօնեմք: Ուրն օրը անստոյգ մնացած տօնի մը՝ վրայ մենք ալ անոնց հաւասար իրաւունք ունէինք ընելու որ իրենք դեկտեմբերի 25 օրը հռոմայեցիներուն ձգեն. որ այս տօնս այն օրը կատարուելու մասնաւոր պատճառներին ինչպէս լսինք. եւ իրենց ալ անոնց հետեւիլը նոր է. իրենց հին աւանդութեանը գառնան եւ յունվ. 6ին ծնունդն ու մկրտութիւնը միեւնոյն տօնեն, ինչպէս որ մինչեւ ասկերաներին օրը կընէին: Ու երկուքը միեւ օր տօնելու հիմքն ալ սուրբ աւետարանէն ունիմք, որ Քրիստոսի համար կըսէ թէ՝ միկրտուելու եկած ժամանակը ,, էր ամէն իրերու ե- ,, րանիցն սկսեալ ,, (ղուկ. գ. 23): Միեւնոյն տօնի համ տօնն եւ երկու օր անցածին ալ այդ զբուցուածքը կրնայ ըլլալ, բայց յոյները երկու տօնը իրարմէ բաժնելու այսքան իրաւունք մըն ալ չեն ցուցըներ:

Աչխատեր փաստերնին անհիմն հաշիւ մը վրայ կը կայանայ: Կըսեն որ՝ Օգաբարիա խնկարկութեան համար տաճարը մտաւ նէ՝ քառասնեան տօնին օրն

էր. վասն զի քահանայապետը միայն այն օրը սրբու-
թիւն սրբոցը կը մտնէր խնկարկելու։ Այն օրերը
Երեսաբէթ յաղացաւ. եւ Երեսաբէթի յաղթենէն
վեց ամիս ետքը տուրբ Յոտուածածնին աւետումը
եղաւ. անկէց ալ հինն ամիս ետքը Քրիստոսի ծը-
նունդը եղաւ. ուրեմն Քրիստոս գնկտ. 25ին ծը-
նաւ։ Հայց ով ըսաւ իրենց թէ Զաքարիան սըր-
բութիւն սրբոցը մտաւ խնկարկելու, երբ տուրբ ա-
ւետարանը յայտնի կըսէ Զաքարիէ հրեշտակապետին
համար, թէ "կայր ընդ ջուխտ սեղանոյ խնկոյն". (ղուկ. ա. 11). եւ այս սեղանին վրայ ամէն օր
խունկ կը ծխուէր. ինչպէս որ նշուց գիրքը կըսէ
(ե. 8). "եւ արկցէ ի վերայ նորա Ահարոն խուն-
"կըս հանգերձեալ աղացեալ մանր իբրեւ զփոշի.
"ընդ առաւօտս առաւօտս յարժամ վճրագոն հան-
"դերձիցէ, ծխեսցէ խունկ ի վերայ նորա"։ Որ-
կէ՞ց գիտցան Զաքարիայի քահանայապետ ըլլալը,
որ տուրբ աւետարանիչը կըսէ. "քահանայ ոմն ա-
"նուն Զաքարիա ի դասակարգէ աբիայ" (ղուկ. ա. 5). եւ աբիայ դասակարգը քահանաներուն
կարգին մէջ ութերորդ կը գտնուի (ա. Մնայ. իդ. 10)։ Յովսեպոս հրեան ալ հրէից քահանայապետ-
ներուն ցանկը կը դնէ (երբայական հնութեանց։ ի. 6)։ Որուն մէջէն կը գտնուի որ Քրիստոսի ծնա-
նելէն առաջ քահանայապետ էր Մատաթիա որդի
Յոհորիկոսի. եւ ասոր օրն էր Քրիստոսի ծնանիլը.
եւ ասոր օրը մէկ օր մը միայն Յովսէփ եղբայրները
նստաւ։ Մատաթիայի յաջորդն ալ կըսուէր Յովա-
զար. եւ անկէց ետքը Երեսաղար. եւայլն։ Հայց քա-

Հանդիսաւոր ըլլար, խնկարկութիւն ըլլար օրը քառասնորդաց տօնն ալ ըլլար, ասկէց փաստ մը չկայ։ Քրիստոսի տեառն մերոյ Ծննդեան Ճիշդ տարին յայտնի չէ. եւ մէկ տարուան տարբերութիւնը տասն եւ մէկ օր կը նետէ. որովհետեւ լուսնական տարիէն արեգակնային տարին տարբերութիւնը այսքան է։ Ա՛հիդ քառասնորդաց տօնին օրը գտնելն ալ օգուտ չունի. անկէց վեց ամիս պիտի համրեմք եւ պիտի դիտնամք որ սուրբ Յ.ստուածածնի աւետումն այն ամսոյն մէջ եղաւ. բայց ամսոյն քանիին ըլլալը ո՛վ պիտի. սուրբ աւետարանը՝ վեցերորդ ամսուան մէջ. "յամսեանն վեցերորդի,, կըսէ կանոնի (ղուկ. ա. 26). եւ ամիսին առաջին օրէն մինչեւ վերջին օրը՝ նոյն ամսոյն մէջ կը սեպուին։

Յ.սոնք ասանկ ըլլալով՝ երբ այս հաշիւը անհիմն եւ անօգուտ եղէ, կը մնայ բանը հին աւանդութիւնով որոշել. եւ հին աւանդութիւնն ալ ինչպէս հասատատուն վկայութիւնով տեսանք՝ մեզի նպաստաւոր է։

Իսկ թէ յոյները ինչո՞ւ համար Ծննդեան տօնին օրը փոխեցին, որ առաջ յունվար 6ին կընէին մկրտութեան տօնին հետ։ Սուրբն Յովհան ոսկեբերան որուն ժամանակը եղաւ այս փոփոխութիւնը, կըսէ թէ հռոմէացիները կամ արեւմտեան եկեղեցին դեկտ. 25ին կընէ. որով կրնամք գուշակել որ յունաց փոխէն ալ այն առեն արեւմտեան եկեղեցւոյ նմանելու համար էր։ Կըսեն ոմանք թէ Յուլիանոս Ներսեսաղէմի պատրիարքը ասանկ կարգադրեց. բայց Յուլիանոս՝ սուրբ ոսկեբերանի վախճանէն երեսուն տարի մը ետքը պատրիարք եղաւ. եւ

այն ատենը յոյները հիմակուան պէս պակաս 25ին կընէին։ Ուրիշները կըսեն թէ սուրբն Մակարիոս Երուսաղէմի պատրիարքը ըրաւ մեծին Կոստանդիանոսի ժամանակը. որովհետեւ Ելենէ Հօրդանան իրարմէ հեռու ըլլալով տօնախմբութիւնները մէկ օրուան մէջ իրենց տեղը չէին կրնար ըլլալ, միջոց տալ պէտք եղաւ։ Ըսիկայ թէ որ ստոյգ ալ է նէ՝ միայն Երուսաղէմի համար ուժ կունենայ. բայց աուտ ալ է. վասն զի սուրբ Մակարէն շատ ետք է սուրբ ոսկերբերանը, որուն օրը եղած պիտեմք այս փոփոխութիւնը։

ԵՂՔԵՏԻՈՒ ԹԻՒՆ

Վէօրն քաղաքը՝ որ հիմայ Երուսիայի ձեռքն է, ատենօք սուրբ Յակոբայ եկեղեցին քահանայ մը կար Եվերարդ անուն, որ իրաւամբ իր ժամանակին խիստ բարեպաշտ մէկը սեպուած էր։ Իրեն սովորութեան համեմատ մէկ շաբաթի օր մը իր սպասաւորը սպանդանոցը (սալախանէն) խրկեց. յաջորդ կիրակի օրուան պէտք եղած միսը առնելու։ Սպասաւորը ճիշդ այն խանութը գնաց՝ որկէց դուրս կելլէր քաղաքապետին խոհակերը։ Ձեռն կախուած կտոր մը պատուական միս տեսաւ, որ խորովելու շատ աղէկ կուգար. եւ մնալաճառին ուզած գնոյն չափազանց ծանրութեանը չնայելով ստակը վճարեց առաւ։ Վաղաքապետին խոհակերը բոլոր սպանդանոցը պըտըտել

եւ անանկ կտոր մը միս չգտնելէն եռքը սիրոջը քովէ գնայ հրաման ուզելու որ այն կտորը առնէ. խելքը կը կորէր որ քաղաքին մէջ մարդ չգտնուիր որ մսավաճառին ուզած գնովն առնէ անիկայ: Բայց ո՛րքան զարմացաւ քալաքապետը. երբ տեսաւ որ խոհակերը պարապ ետ դարձաւ, եւ իրեն ըսաւ. ես մինչեւ գացի նէ քահանային սպասաւորը միսը առնէ է: Ըսիկայ քաղաքապետին ամբարտաւանութեանը դպչելով զինքը շատ բարկացուց: Ո՛նչ կըսես՝ ըսաւ. անանկ կտոր մը միս, որ քաղաքիս ամէնէն մեծ մարդուն համար ալ սուղ էր, սուրբ Յակոբ եկեղեցւոյն քահանայն առնէ. այն մարդը՝ որուն համար կըսուի թէ աղքատօրէն կապրի եւ սուրբի պէս մարդ մըն է: Ուս վրէժս կառնեմ անկէց. վաղը անոր հետը կըլլամ. խարդախութիւնը երեւան կը հանեմ:

Ո՛ր իսս օրը քաղաքապետը քահանային ընաւ չիմացուցած՝ իր հաւատարիմ մէկը հետն առնելով կերթայ քահանային դուռը ձեռք կառնէ, կը մտնէ ներս. եւ առանց երկան կարճ յառաջաբանութեան կըսէ, այսօր ճաշը հոս ընելու եկայ: Ըվերարդ այս պատուոյս շատ զարմացաւ, որ իրեն անարժելի բան մը չէր գար. եւ չկրցաւ իր վարանմունքը ծածկել. ամէն հնարքս գործածեց այս տեսակ պատիւներէն ազատուելու. եւ վերջապէս ըսաւ որ իմ կերակուրս միշտ պարզ բաներ են: Քաղաքապետը խօսքը լըմընցընել չտուաւ ըսելով. ես մտքիս վրայ հաստատ եմ. ի՛նչ որ քու խոհանոցդ առաջս կուգայ՝ բարի՛ է. ու ես առաջկուց համոզուած եմ որ ինչ որ ըլլայ նէ պոհ պիտի ըլլամք: Ընանկ է նէ քովէ սենեակը

հրամեցէ՛ք ըսաւ Հաստատուն ձայնով. որպէս թէ մարքին մէջ նոր լոյս մը ծագած ըլլար։

Այս տարաժամ հիւրերը իրեն փոքրիկ հասարակաց սեղանը հրաւիրեց որ մինակ իրեն համար պատրաստուած էր. եկեղեցիին զանգակը զարնուելով աղօթքի կը հրաւիրէր. վասն զի կէս օր էր. յարմպաշտ քահանայն ծունկի վրայ եկաւ եւ "հրեշտակ տեառն" աղօթքը ըսաւ։

Քահանային սեղանը մինակ ամենահարկաւոր բաներով իրեն համար պատրաստուած ալ էր նէ քաղաքին ամենէն մեծ մարդը որ քահանային սեղանակից ըլլալու հաճնր էր. այն ալ հոն պիտի նստէր։ Կերակուրը միայն երեք պարզ բաներէ կը բաղկանար. ապուր մը, կանաչեղէն. եւ ապուրին հետն եփած միս. ամէնուն վրայէն ալ շիշ մը յստակ ջուր։ Ա՛կ քանի րոպէի մէջ ամէնն ալ հատաւ. սեղանակիցները իրարու քանի մը կարճ խօսք ըսելէն ետքը կատարեալ լռութիւն եղաւ։ Ա՛ինչեւ այն ատեն քաղաքապետը որ ամէն եղածները կը դիտէր, եւ կը կարծէր որ այս ամէնը ծաղրերդութեան մը յատաջաբանութիւն էր, եւ բուն խաղը ետքը պիտի սկսէր, ձայն չէն հաներ. բայց երբ քահանայն ատոնք հրաւիրեց որ Աստուծոյ գոհութիւն տան պարգեւած բարիքներուն համար՝ ալ չկրցաւ դիմանալ. բարկութիւնը վերջին ծայրը հասաւ։ Ա՛ղծատուր, ըսաւ. կատղած աչուըները քահանային վրայ դարձնելով. զէս խաբելու պարապ կաշխատիս. ինծի համար պատրաստած ծաղրերդութիւդ լըմընցուցիր. որկրամոլութիւդ ամօթալի կծծութիւնով մը ծածկել կուզես, ո՞ւր կ

այն մեին խորվածը, որ քաղաքին ամենէն մեծ պաշտօնատէրին համար սուղ էր, բայց քեզի համար առնուեցաւ։ Այնամեն, մարթ տեղը միտակ քու խաղդ խաղալ կը կարծես։

Ահանային հոգիին պատ այս տարապարտ յանդիմանութիւնը, եւ ատելութեան խօսքերը. երեսին գոյնը նետեց, բայց շուտ մը իրեն սովորական պարզերեսութիւնը տեղն եկաւ. եւ մեծ հեզութեամբ պատասխանեց. Իրաւի երեկ խորվածը շինելու համար կտոր մը միս առնել տուի. բայց ինծի համար չէր։ Ու թէպէտ ես իմ ըրածիս հաշիւը մարդու մըն ալ պարտական չեմ տալու. բայց յօժար կամօք քեզի ըսեմ այն բանը որ ինծի երջանկութիւն կը սեպեմ. որովհետեւ գաղտուկ պիտի չկրնաս պահել, պատիւս կը պահանջէ որ քու հետաքրքրութիւն ըրած բանդ քեզի հասկըցընեմ. եւ դուն իմ անմեղութեանս համոզուիս։ Ետս եկաւ։

Ինկերպէ դողալով, որպէս թէ կեանքը վտանգի մէջ եղած ըլլար, իր սեղանատունին դուռը բացաւ։ Ինչ բան էր որ քաղաքապետը եւ անոր հաւատարիմ ընկերը հոն տեսան։

Մեծ տօնախմբութեան մը համար պատրաստուածի պէս սեղանի մը քով շարուած նստած էին ծեր ուաղքատ մարդիկ. որոց խեղճ ու թշուառ վիճակը պիտես թէ ճակատնուն վրայ գրուած էր. բայց կերևեր որ այն րոպէին իրենց բոլոր քաշած վիշտերնին եւ նեղութիւններնին մոռցեր էին. վասն զի խաղաղութիւն եւ ուրախութիւն կը տիրէր մէջերնին, ու երեսնին կը փայլէր։

Վահանայն ըսաւ. ահա՛ տասն եւ երկու ծերը. որ մեր հանգստանալը համար Աստուծոյ սահմանած օրը կուգան, հացկերոյթի մը մասնակից ըլլալով վեց օրուան աշխատութենէն կը հանգչին եւ քիչ մը ալէկ օր կը տեսնեն։ Ինչպէս որ կը տեսնես. պարո՛ն քաղաքապետ. խոլված միսը ատոնց համար էր, ես առանց անոր ալ կրնամ ըլլալ. վասն զի իմ ախորժակս եւ պէտքս քիչ մը բանով կը լեցուին։

Վաղաքապետը ըսաւ. տասն եւ երկու ըսիր, բայց սեղանին դլուխը տասն եւ երեք հոգի են։ Այս վերարդ խօսած տասնը քաղաքապետը հոն նստողները մէկիկ մէկիկ համրած էր։ Վահանայն հիւրերը նորէն համրեց. տեսաւ որ սխալած չէ՛. չէ՛ պա՛րոն, ըսաւ. տասն եւ երկուք են։ Վաղաքապետը նորէն համրեց եւ տասն եւ երեք գտաւ։ Վահանայն ալ վերստին աւելի ուշադրութիւնով համրեց, եւ քաղաքապետին սխալ համրելը հասկըցնելու համար կարգաւ հոն նստողներուն անունը տուաւ։ Վաղաքապետին աչքին տասն եւ երեքերորդ մըն ալ կերեւէր. որուն անունը չզըուցեց քահանայն. անոր համար հարցուց թէ սաւղր անունը ինչո՞ւ չես տար. եւ իր տեսածին տեղը կը ցոյցընէր։ Լայէ՛ ըսաւ. դէմքին վրայ ի՞նչ երկնային հեզութիւն կերեւի եւ անուշ նայուածքով մեր վրայ կը նայի։ Ո՞վ է այդ օտարականը. անունն ի՞նչ է։ Բայց ո՛չ քահանայն. ո՛չ հոն գտնուող ուրիշները. մէկն ալ քաղաքապետին ցոյցուցած տեղը նստող հիւրը չէին տեսներ. ամէնքն ալ իմացան որ ատոր մէջ Աստուծոյ վատը կայ. սիրտերնին ապշութեամբ եւ վախով լեցուեցաւ։

Ընդունելութիւնը կը հաստատէ որ այս տան եւ երեքերորդ մարդը որ միանակ քաղաքապետին կը տեսնուէր, էրնոյն ինքն տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, որ այն լարեպաշտ մարդոց մէջ տեսնուելու համար քաղաքապետին ամբարտաւանութիւնը պատժելու եւ քահանային պատիւը պաշտպանելու համար: Քաղաքապետը իր ըրած պարսաւելի գործոյն վրայ ինքն ամչնալով իր ընկերոջը հետ այն օրհնեալ տունէն դուրս ելաւ. եւ նոքը սուրբ Յակոբայ Եկեղեցւոյն յիշեալ Աւերարդ քահանային մեծապէս կը յարգէր: Քահանային շատ երկար ապրեցաւ. եւ մեռած ատենը բոլոր այն կողմի զինքը ճանչցող մարդիկը սուրբի մը տեղ դրած էին:

ԾՆՈՂՈՒԹԻՒՆ

Մարդոյս բնական պարտք է ծնողքը սիրելը. չէ թէ միայն անոր համար որ իրեն մարմնաւոր պտղութիւն տուեր են, այլ եւ անոր համար որ սնուցեր եւ մեծցուցեր եւ մարդու կարգ անցուցեր են կամ անցնելու աշխատեր են: Ինութեան այս թելադրութեանը վրայ Քրօնքն ալ նոյնը կը պատուիրէ. «պատուեա՛ զՀայր քո եւ զմայր», ըսելով. եւ տէրն մեր ասոր հաստատութիւն տալով հրեաներուն կարգացողներուն տուած մեկնութիւնն ալ կը մերժէ. որ կըսէին որ հայր մը տղէն մեկ բան մը ուզէ, եւ այն ալ ես այն բանը Աստուծոյ խոստացեր եմ քեզի չեմ

կըրնար տար, Աստուծոյ ընծայեմ նէ դուն ալ ժա-
գուստ կը տեսնես բսէ նէ՝ մեղը գործած չըլլար։ Այս
է սուրբ աւետարանին խօսքին միտքը. " դուք ասէք.
որ ասիցէ ցհայր իւր, կամ ցմայր իւր, թէ պատարագ
է զոր ինչ էն օգտիցիս ,, (մատթ. ԺԵ. 6)։

Ամէն ազգ այս պատուէրը եւ պարտականութիւ-
նը կիտեն. բայց գործադրութեանը՝ Հինաց կատա-
պաշտ ազգին պէս մտադիր ազգ չկայ, ինչպէսոր կը
պատմեն հետաքրքիր ճանապարհորդները։ Հինացի մը
բնաւ մեկ կրօնք մը չընդունելով կրնայ ըլլալ. մարդ
անկէց չպայթակղիր, բայց ամենամանր բանի մը մէջ
անգամ հօրը կամ մօրը կամքին դէմ գան մը ընելը
ամենամեծ յանցանք սեպուած է. եւ ամէն մարդու
պայթակղութիւն կուտայ։ Լըբբոնդ կըսէ. Հինացի-
ներուն բարոյականին առաջին պատուէրը եւ կանոնը՝
ծնողքներնուն հնազանդելն է. ծնող մը իր զաւակը
ո՛րքան դէշ նայի եւ ատէ՝ պատճառ մը չկրնար ըլլալ
որ զաւակը ծնողէն դրուի քաշելը օրինաւոր սեպէ։
Նաեւ ծնողքը ամէն բանի մէջ իրենց զաւակէն ամենա-
կատար հնազանդութիւն պահանջելու իրաւունք ունին.
զաւկին կողմէն պատճառ կամ փախուստ խնդիր չըներ։
Տղայ մը ըստակ շահելու ձեռնհաս եղած պէս՝ իր
պարտքը կրնայ հայրը եւ մայրը կերակրելը։ Նաեւ ա-
ռանք մեռնելէն ետքը՝ տղան երկար ատեն, եւ սեպէ՛
թէ մինչեւ իր մահը անոր սուգը պիտի պահէ. մե-
ռելին մարմնոյն առաջը հազար անգամ ծնրադրու-
թիւն պիտի ընէ. մխ եւ կերակուր պիտի դնէ ա-
ռաջը, որպէս թէ ողջ ըլլար. մեռելին թաղելու աշ-
մեծ փառաւորութիւն, ուստի եւ մեծ ծախք կընէ։

Ժամանակ ժամանակ գերեզմանին վրայ պիտի երթայ լայ. եւ անոր պատկերին առաջն ալ ընծաներ պիտի դնէ։ Մատաւորներն անգամ այս պարտականութենէն ներէս ազատ չեն։ Ոչնոզ մը իր կենդանութեան ատենը զաւակներէն թագաւորի մը պէս պատիւ կըներդունի։ Մեռնելէն ետքն ալ աստուածոյ պէս պաշտօն կառնու։ Տնական կառավարութիւնը լոզորովին ինքնիշխան է. ինչ որ ուզէ՝ այն պիտի ըլլայ. չէ թէ միայն տղաքը՝ այլ եւ կընիկներն ու հարճերն ալ նոյն իշխանութեան տակն են։ Հայր մը զաւակին համար իշխանի մը առաջ գէշ վկայութիւն տայ նէ՝ ըսածը ատուգելու ուրիշ վկայ չըզտուիր. կըսեն որ՝ հայր մը սըղէն գոհ չեղածին պէս տղայն չանցնաւոր է համակած։

Հայրասպանութիւն ըսուած բանը չինաց երկիրը լսուած չէ։ Մէ որ մէկ տղայ մը հօրը չհնազանդի եւ անարգական խօսք խօսի եւ ձեռք վերցընէ, բոլոր այն գաւառը ուր որ այդ բանը եղած է՝ կը ծաւանի. ամբողջ կայսրութիւնը անոր դատախազ կըլլայ։ Մատաքին մանաւորինը կամ իշխանը կը փոխուի՝ իւր քաղաքին տղոցը աղէկ կրթութիւն տալու բաւականութիւն չցուցընելուն համար. դրացիները խիստ պատիժ կը կրեն. որ տղուն անանկ բնաւորութիւնը տեսնելով չեն խրատեր եւ յանդիմաներ. վասն զի՝ կըսեն, մէկ տղայ մը մինչեն՝ ի մէկ այս աստիճան փչութեան չհասնիր, պրպտիկէն կըսկըսի։ Ուստի այն անզգամ տղան պատուհասելու համար ամէն պատիժ թեթեւ կը սեպեն։ Ա՛ջիւը անանկ է որ՝ տասը հազար կտոր ընեն. եւ կտորները կրակը ձգե-

այրեն. տունը հիմնայատակ կործանեն. դրացիներուն անոր կից եղած տունները փլցընեն. թէ՛ անոնց եւ թէ՛ ուրիշ տեղեր քարեր տնկեն, եւ այն դեպքը վրան գրեն. որ ամէն կարդացողներուն սոսկում գայ, եւ օրինակ ըլլայ:

Կը պատմէ հինէրուն տարեգրութիւնը որ, հարաւային գաւառներուն մէկին մէջ երիտասարդ մը իր մօրը ձեռք վերցընելու չափ համարձակեցաւ: Երբ որ իմացուեցաւ՝ քաղաքին դատաւորները մենք ատոր դատաստանը չենք կրնար կտրել ըսին, որովհետեւ առաջկուց օրինակ մը չկայ. մայրաքաղաքը նամակներ գրուեցաւ. սուրհանդակներ խրկուեցաւ, բանը կայսեր իմացնելու համար. եւ մայրաքաղաքը այն տեղէն 600 ժամու ճամբայ հեռու էր: Կայսրը հոն չէր, երկու ամիս մը պըտրտելու համար բոլոր պալատականներովը Աթաթարիստան գացած էր. որ որսորդութիւնն պարապելով զբօսնու: Ինքինի կառավարութիւնը հարկաւոր դատեց որ կայսրը շուտով իմանայ ասիկայ. սուրհանդակներ հանեցին: Վիրը ձեռքը հասած ատենը թագաւորը ձիու վրայ էր. կարդալուն պէս ձիէն վար իջաւ. պալատականներն ալ մէկ տեղ, ես ի՞նչ ծանր մեղքի տէր մարդ եմ եղեր կըսէր, որ իմ օրովս այդպէս անգամութիւն մը իմ երկրիս մէջ գործուեր է: Հրաման ըրաւ որ որսը դադարի. եւ ամէն մարդ քաղաք պառնալու փութայ: Ա՛յրը ծեծող տղան շատ չանցած վերադրեալ պատիժը կրաւ:

Ինչպէս կայսրերէն մէկը ստուգելով որ իր մայրը պալատու մեծերուն մէկուն հետ արժան չեղած կերպով ընտանութիւն ունէր. եւ իր անուանը եւ պատ-

ուշն անարգութիւն կը բերեր, աքսորելը պատշաճ դատեց։ Ղրկը բոլոր գայթակղեցաւ։ Պաշտօնեաներ-րը աղերսագիր աղերսագրի վրայ կուտային կայսեր, որ մայրը աքսորէն դարձընէ։ Կայսրը չդարձընելու հաստատ կամք ունենալը իմացուց. նախարարները աղերսագիր տալէ չդադրեցան։ Էկքանին մեռցուց. բայց մարդ չկրցաւ վախցընել. աղերսագրին վերջը չեկաւ։ Երջապէս մկկը մեռնելն պարապ մկկ ճաղ մը հետն առաւ կայսեր ներկայացաւ. եւ անվհեր սրտով ըսաւ. ղիս մեռցո՛ւր, ազատիմ անանկ թագաւոր մը տեսնելէն, որ իմ աչքիս սարսափելի հրաշք մը կերեւի. որովհետեւ իմ բերնէս ելած բնութեան ձայնը ականջդ չմտներ։ Կերթամ անդիի աշխարհքը. քու կայսրուհի մայրդ եւ նախնիքներդ կը գտնեմ. ըրածդ անոնց կը պատմեմ իմ եւ անոնց հոգիներնիս գիշերը կուգան այս բարբարոսութեանդ համար քեզ կը յանդիմանեն։ Կայսրը ասիկայ ալ մեռցնել տուաւ։ Բայց ամէն օր մկկ մկկ կողմէն՝ ըրածը պարսաւելու գրեր կը հասնէին ձեռքը. բոլոր հինացիները լեզուելած էին։ Երջապէս սիրտը վախ մտաւ. չըլլայ թէ ապստամբութիւն մը ելլէ. կամայ ակամայ մայրը աքսորէն ետ բերել տուաւ։

Ղիներուն Ուէն-Ուի կայսրը հրովարտակ մը հանեց պատուիրեց որ՝ իրենց ծնողքնիրուն հնազանդելու մասնաւոր փոյթ ունեցող տղաքը իրեն իմացընեն որպէս զի անոնց կատարեալ ծնողասիրութեանը արժանի վարձքը ասյ։ Ուրիշ հրովարտակով մը հրաման ըրաւ որ՝ հայրերնին կամ մայրերնին նոր մեռած մարդիկը տերութեան համար ձրի աշխատելէն ազատ ըլ-

չան մինչեւ երեք տարի. որ ծնողաց համար սուգ պահելուն կանոնաւոր ժամանակն է։ Այսքան ժամանակի մէջ ծնողքը մեռնող տղան թէ որ պաշտօնի վրայ է նէ՝ պաշտօնը պիտի ձգէ, քաղաքական հանդէսներուն պիտի չգտնուի, ձի պիտի չհեծնայ։

Յին գաւառին թագաւորին տղան Թշնամի եղած էր իր խորթ մայրը եւ մեռցընել կուզէր. արքայորդին ազատուելու համար հօրը երկիրը ձգեց փախաւ եւ այս դիս այն դին թափառական կը պըտըտէր։ Այս ճանապարհորդութեանս մէջ հօրը մեռնելը, եւ օտարական մէկու մը անոր տեղն անձնելը խմացաւ։ Իշխան մը անոր օրպիսութիւնը գիտնալով՝ զօրքով անոր օգնելու խոստացաւ որ երթայ իր հայրենի թագաւորութենը տիրէ. արքայորդին պատասխանեց։ ծնողասիրութիւնը թագաւորութենէն վեր է. իմ գործս հոգալէս առաջ հօրս սուգը պիտի պահեմ. մինչեւ երեք տարի՝ որ սուգի համար սահմանուած ժամանակն է. ամենեւին ձեռքս գէնք չեմ առներ

ԸՆԼ ԵՒ ԸՆԼԿ

Ն-րոպայի պատմիչներուն անհոգութիւնը։ Այս տարի Պէլճիգա հրատարակուելու սկսած Վէրէդէ խոշոր անուն շաբաթական գրուածոյն երրորդ թուոյն մէջ այս յօդուածը կարդացինք մտադրութեան արժանի։

« Պէլժիք աւուն ժողովածոյ պարբերականին
ետնյած տարուան թիւերուն մէկին մէջ, ոգի պատ-
մա-լեզան անուն գրքին վերյ տեղեկութիւն կայ. եւ
այն յօդուածոյն հեղինակը Պ. Մ'երի, շատ աղեկ
խորհրդածութիւններ ընելուն համար կարդալը մեծ
հաճոյութիւն տուաւ մեզի: Մ'իայն մէկ կտորը մէջ
բերելով շատանամք: « Ընդհանրապէս՝ կըսէ, պատ-
» միչը իր նախորդին առաջ ծունկ կը բերի, եւ
» ծուլաբար անոր արձագանգը կրկնայ մէկ երկու
» բան փոխելով »: Պաղղիական լը Ռէյի օրագիրը
անկէց քանի մի օր ետքը նոյն մտքով կը խօսէր ը-
սելով. « պատմիչը ո՛ւր է նէ հոն կը մնայ. ուրիշ
» պատմիչմը կօրինակէ, չսրբագրեր »: Մ'ենք
պատմական ճշմարտա-լեզան * սահմանէն դուրս չենք ել-
լեր ասոր քանի մի օրինակ տալով:

« Հանդամք ճանապարհորդա-լեզանց ընդհանուր պատ-
մա-լեզան համառօտութիւնը: Հեղինակը Վասքօ տե
Կամային ճանապարհորդութիւնը մեզի կը պատմէ:
կըսէ (Հատ. ա. Թղթ. 10), թէ այն հռչակա-
ւոր նաւարկողը Պէրէմի նաւահանգիստէն ճամբայ ե-
լաւ 1497 յունիս 8ին, ասոր ճանապարհորդութեան
պէսպէս դիպուածները կը պատմէ: Կը հասնինք 17
Թղթահատորը: « 1498ին մայիս 20ին՝ Կալիկու-
» դի վերյի լեռները երեւցան... Հեղինակն ճամ-
» բայ ելլելէն պատ երեք ամիս էր »: Հիմայ ա-
յլեա գիրքերուն հեղինակները աչքէ անցընենք:
Մ'էկ հատը մէջ բերելը հարկ սեպեմք, որ շատ

* Վ'էրիէ խոտորի, պատմական ճշմարտութիւն
կսել է:

ծանօթ է: «Կամա, Ամերիկեն Անգլատանէն զա-
» տող ծովածոցին 700 վարսախ միջոցը անցնելով
» Լիսպոնէն ելլելէն տասն եւ երեք ամիս ետքը
» Կալիկուդ հասաւ» (Մ իշլէ. համառօտութիւն
նոր պատմութեան. Թղթ. 227):

» Ուրիշ մատենագիր մը Վրիստափոր Կոլոմպո-
սին ճանապարհորդութիւնը մեկ կը պատմէ: . .
« 1492 օգոստ. 3ին ուրբաթ օրը առաջաստ լա-
» ցին . . . հոկտ. 11էն 12 լուսնալուս գիտերը, ե-
» րեսուն և հինգ օր նաւարկութենէն ետքը նոր աշ-
» խարհը գտնուեցաւ»: Ծանօթ է Հռոպերտսոնին
հրատարակած վիպաս նոպիոն ամերիկոյ գիրքը,* ո-
րուն մէկ գաղղիական նոր թարգմանութիւնը հրա-
տարակեց Պ. տը լա Հոքէդ: Այս պատմութեանս
գաղղիերէն թարգմանութեանը մէջ որ 1852ին տըպ-
ուած է, ծանօթութիւն մը կայ, որուն մէջ թարգ-
մանիչը կըսէ որ բնագիրը սրբագրութեան կարօտ է:

Այս ծանօթութենանս մէջ Մակէլլանի եւ անոր
աշխարհքին բոլորը ըրած նաւարկութենանը խօսքը
կայ: Կաւերը Սան Լուգարէն ճամպայ ելած էին
1519 սեպտ. 20ին. եւ նոյն նաւահանգիստը հասան
1522 սեպտ. 6ին. եւ աշխարքիս բոլորը ըրած այս
ճանապարհորդութենանս ամբողջ տեղեկութիւնը ե-
րեք փարի և տասն և երս որ է եղեր: Ընդհ ըրէք,
պարո՛ն պատմիչներ, թեւաբանութիւն սովրեցէք»:

Յիշեալ պարբերականին հրատարակիչը ասոր վը-

---

* Հռոպերտսոնի Ամերիկոյ վիպասանութիւնը հայե-
րէն ալ թարգմանուած եւ տպուած է Վենետ. 1784
թուին. երկու հատոր:

քայ սա յաւելուածը կընէ։ "Լըլանա մէկ ձեռագրի մը վստահելով, որ եղբը սիր Թէոմաս Ըսդլէհին ձեռքը անցաւ, իր ֆոլ-վոֆոլին երկրորդ հատորին մէջ՝ ժողովուրդի համրանք մը առնել կը պատմէ, որ եղեր է 1582ին, Ղլիսաբեթ թագուհիին հինգերորդ տարին։ Երբ Ղլիսաբեթ 1558ին աթոռը նստաւ ըլլալով, հոս պատմուած աշխարհամարը չէ թէ 1582ին, 1562ին եղաւ։ Այսու ամենայնիւ կաուկ մատենագիրը իրեն յաջողած՝ ի հնոլինա Պրիդոնի գրքին մէջ նոյն սխալը ըրած է։ Հուտտեր, 1539ին Ընգլիայի Հենրիկոս Ը. թագաւորին եւ Ընննա Պոլէյնի թագուհիին պատուոյ եղած փառաւոր հանդէսներուն ստորագրութիւնը կընէ. որ Թէոմպրի ներդը եղեր է։ Հայց այն առնելը երեք տարի էր որ Ընննայի գլուխը կտրուած էր։ Կաուկ՝ Հուտտերէն խաբուեցաւ. եւ ասկէց ալ խաբուեցաւ Հուտկէ որ անոնց պէս կըսէ 1803ին տպուած գրքի մը մէջ,,։

Այս օրինակներս տակաւին շատ յաւելուած կը վերցընէ, եւ թէ որ մտադրութեամբ ժողովուի նէ՝ այս նիւթոյս վրայ չէ թէ ասանկ համառօտ յօդուածմը, այլ մեծկակ գիրք մը կրնայ չինուիլ։ Օրինակ մըն ալ մենք ժառնլա տուինք խալապալա անուն հայ մտացածին հերետիկոսներուն վրայ. որն որ Ալիկսիոս յոյնը հնարեր է. անկէց խաբուեր է Պէրժիէ, անկէց ալ խաբուեր է 1850ին տպուած կրօնից բառարան մը հեղինակը։ Ով գիտէ ուրիշ որքաններ ալ ասոնցմէ պիտի խաբուին։ Երանի թէ հեղինակները միայն պատմական նիւթերու վրայ խրարու սխալ օրինակէին. անանկ սխալներ ալ չառնէ-

ին իրարմէ՝ որոնք ազգի մը կրօնքին դպչելով քրիս-
տոնէական սէրը նուաղեցընելու պատճառ կըլլան։
Ատեն մը, (երբ ըլլալը չեմ գիտեր), չարաչեզու
յոյն մը գրեր է որ հայերը եւտիքական են. անկէց
եւրոպացի մը օրինակեր է, եւ անկէց ետքը ուրիշ-
ները իրար օրինակելով նոյնը կը կրկնէին մինչեւ
հիմայ. Թէպէտ սուրբ Յովհան իմաստասէրին եւ
սուրբ Ներսէս շնորհալիին եւ սուրբ Ներսէս լամբ-
րոնացիին գիրքերը լատիներէն եւ իտալերէն թարգ-
մանուած են, եւ Լըսրէօն եւ Ատեսի անգեալ գա-
րուն մէջ, եւ ներկայ դարուս մէջ Վարբեդեդի եւ
սրիշները հայոց ազգը եւտիքական թինէ ազատ
կը ցուցընեն։ Ինք քանի՛ որ առիթ ունենամ
վերադէ խոշորին այս նիւթոյս վրայ ժողված օրի-
նակներուն յաւելուածներ կընեմք երեւակին մէջ։

Դեղը սխալ գործածել։ Պըղտիկ տղայ մը հի-
ւանդանալով, ծնողքը բժիշկ բերին, որ հիւանդու-
թիւնը հասկընալով մէկ եղմը ըսաւ դուրսէն քսե-
լու։ Ինչ ասոր գործածելը դայակին յանձնուեցաւ.
որուն կաթը որքան արատ էր նէ՝ հասկըցողու-
թիւնը այնքան նուազ է եղեր. կամ գուցէ այն
մտածեր է որ դեղը ուղղակի ստամոքսը երթայ նէ
դուրսէն քսուելէն աղէկ եւ շուտ կազդէ։ Ինչ եւ
իցէ դեղը տղուն կերցուցեր է. եւ քիչ ժամանակէն
տղան մեռեր է։ Հայտնի է որ կինը տղան մեռցը-
նել չէր ուզեր, որկէց իրեն մեղաս կըլլար. ասոր
պէս շատ օրինակներէ կը սովրինք որ՝ բժիշկի հը-

քանանին գործադրութիւնները անխտիր ամէն մարդու յանձնուելը ընդհասկար է։
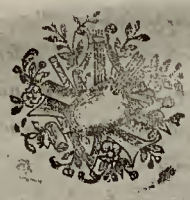
Հարուստ պարտէզ։ Հարուստ եւ ձեռքը բաց մէկը, բոլոր աղքատներուն ողորմութիւն կուտայ, եւ տուած ողորմութիւնը միշտ այն խեղճերուն քանի մի օրուան ապրուստ կըլլար։ Ողորմութիւն տուած մարդոց բնութիւնը ինչ ըլլալը գիտնալը հոգ չէր ընէր. օր մը խեղճի մը ողորմութիւն կուտար երբ քովինները ըսին. "այս մարդը շատ քէշ մարդ մըն է. տուած ստակդ քէշն պիտի գործածէ"։ Պատասխանեց. "ես Թագաւոր ըլլալի եւ այս մարդը իմ հպատակս ըլլար. կը կրթէի բայց հիմայ ես հարուստ եմ. այն աղքատ է. կրթութեանը կարող չեմ ալ նէ՝ կարող եղածս ընելու պարտական եմ։